

УДК 9 (476) – 058.232.6

Н. В. ЗАЙЦАВА

АПЛАТА ПРАЦЫ БЕЛАРУСКАГА СЯЛЯНСТВА (1966–1975 гг.)

Беларускі нацыянальны тэхнічны ўніверсітэт

(Паступіў у рэдакцыю 08.01.2008)

Для ўсебаковага даследавання сацыяльна-бытавых умоў беларускага сялянства перыяду 1966–1975 гг. пытанні ролі і значэння аплаты працы калгаснага сялянства ў дадзены перыяд былі аднымі з асноўных. Даследаванне і аналіз вышэйназванай праблемы і з’явіліся мэтай дадзенага артыкула.

У артыкуле выкарыстаны даныя Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь, статыстычных зборнікаў і матэрыялы даследаванняў, якія праводзіліся раней.

Формы і метады матэрыяльнага стымулявання працы калгаснага сялянства з’явіліся вынікам працяглага развіцця прадукцыйных сіл і вытворчых адносін. У сваю чаргу ад узроўню іх стану ў вялікай, калі не ў вырашальнай, ступені залежалі лёсы калгаснай вёскі.

Асноўнай крыніцай прыбыткаў калгаснага сялянства, росту яго дабрабыту былі паступленні ад грамадскай гаспадаркі. Да пачатку 1971 г. у агульных прыбытках калгаснікаў яны складалі 2/3 і былі ў 1,6 раза вышэй за ўзровень 1965 г. Таксама павялічвалася і заробочная плата. Сярэднегадавы заробак калгаснікаў павысіўся амаль на 30% [1, с. 1]. Прадугледжвалася павысіць на працягу 5 гадоў аплату працы калгаснікаў у сярэднім на 30–35% [2, с. 38].

Гарантаваная аплата працы спрыяла павышэнню працоўнай актыўнасці калгаснікаў і замацаванню працоўнай сілы ў сельскагаспадарчай вытворчасці. Істотным бокам гарантаванай аплаты працы з’яўляўся яе ўстойлівы характар. Такая ўстойлівасць дасягалася тым, што загадзя фіксаваны ўзровень узнагароды за працу на працягу вызначанага адрэзку часу заставаўся стабільным і ўстойлівым. Такім чынам, выключаліся выпадковасць і нясталасць аплаты працы. Гэта выклікала ўпэўненасць калгасніка ў тым, што яго праца абавязкова і ў роўнай ступені будзе ўзнагароджана на працягу ўсяго года, што не магло не адбіцца і на яе эфектыўнасці.

Высокая матэрыяльная зацікаўленасць калгаснікаў у выніках працы магла быць забяспечана толькі шляхам значнага павышэння ўзроўню асноўнай аплаты працы ў спалучэнні з дадатковай і прэміяльнай.

Асаблівае значэнне ў справе стымулявання працы калгаснікаў мела Пастанова ЦК КПСС і Савета Міністраў СССР ад 16 мая 1966 г. «Аб павышэнні матэрыяльнай зацікаўленасці калгаснікаў у развіцці грамадскай вытворчасці». Згодна з ёй у калгасах стала ўводзіцца гарантаваная аплата працы на аснове тарыфных ставак адпаведных катэгорый працаўнікоў саўгасаў. У гэтай жа пастанове рэкамендавалася нараўне з гарантаванай аплатай працы за аб’ём выкананых работ ажыццяўляць аплату працы калгаснікаў за канчатковы вынік.

Гарантаваная аплата працы ў калгаснай вытворчасці суправаджалася эканамічнымі мерамі дзяржавы. Спачатку былі павышаны цэны на найважнейшыя віды сельскагаспадарчай прадукцыі і паніжаны – на сродкі вытворчасці, якія калгасы набываюць у дзяржавы. Паколькі для вядомай часткі гаспадарак было эканамічна непасільным увядзенне штомесячнай гарантаванай аплаты працы, то дзяржава ў выглядзе дапамогі такім гаспадаркам увяла сістэму мэтавых крэдытаў на аплату працы. Па меры росту калгаснай вытворчасці неабходнасць у падобным крэдытаванні паступова адпадала. Калі ў 1966 г. 60 калгасамі Мінскай вобласці было атрымана ад Дзяржбан-

ка на гарантаную аплату працы 1537 тыс. руб. [3, л. 112], то ў 1967 г. – адпаведна 81 калгасам 1 949 тыс. руб. [3, спр. 8014, л. 75], у 1968 г. – 48 калгасамі 989 тыс. руб. [3, спр. 8487, л. 73]. І, нарэшце, да 1975 г. у Мінскай вобласці не было ніводнага калгаса, які карыстаўся крэдытам на аплату працы калгаснікаў, што з’явілася вынікам поспехаў у развіцці калгаснай вытворчасці [3, спр. 8997, л. 271].

Пераход калгасаў на гарантаную аплату і павышэнне ўзроўню аплаты працы калгаснікаў былі ажыццёўлены, галоўным чынам, за кошт росту прыбыткаў калгасаў, павелічэння адлічэнняў у фонд аплаты працы ад валавога прыбытку, а таксама за кошт атрыманых ад дзяржавы крэдытаў на гэтыя мэты.

Павышэнне эфектыўнасці калгаснай вытворчасці спрыяла росту яе таварнасці, што набыло выключнае значэнне, бо толькі з дапамогай росту таварнай прадукцыі раслінаводства і жывёлагадоўлі, перш за ўсё на абмежаваным рынку, можна было забяспечыць адпаведны рост грашовых паступленняў, а значыць, і фарміраванне грашовага фонду аплаты працы. Так, калі за 6 гадоў, якія папярэднічалі ўвядзенню гарантанай аплаты працы (з 1960 па 1965 г.), грашовыя паступленні ў калгасах Мінскай вобласці павялічыліся толькі на 83,9%, то за 6 наступных гадоў яны ўзраслі на 130,5%. Што датычыцца грашовага фонду аплаты працы, то яму характэрны няўхільны рост. Калі прыняць 1960 г. за справаздачны, то ў 1965 г. ён павялічыўся на 92% [3, спр. 8997, л. 33], а ў 1975 г. – больш чым на 170% [3, спр. 9427, л. 25].

Вельмі важна, што за аналізуемы перыяд абсалютна павышаўся не толькі аб’ём фонду размеркавання па працы і ўзровень аплаты чалавека-дня, але і тое, што аплата працы калгаснікаў з 1970 г. стала штомесячнай ва ўсіх калгасах Мінскай вобласці [3, спр. 6504, л. 1].

Пераход да гарантанай аплаты працы прывёў не толькі да абсалютнага росту яе ўзроўню, але і да структурных змен фонду аплаты працы: павелічэння ўдзельнай вагі грашовай часткі і памяншэння натуральнай. Калі да ўвядзення гарантанай грашовай аплаты працы доля грошай у фондзе аплаты працы знаходзілася ў межах 70%, то з пачатку 1966 г. прасочваецца рэзкае паніжэнне долі натуральнай аплаты. За перыяд з 1966 па 1975 г. удзельная вага натуральнай аплаты паменшылася на 12,6% і ў 1975 г. склала толькі 1,8% [3, спр. 9427, л. 87], дасягнуўшы свайго неабходнага мінімуму. Гаворка ідзе аб тым, што калгасы былі крыніцай паступлення кармоў і фуражу для жывёлы, якая знаходзілася ў асабістай гаспадарцы калгаснікаў. Гэта азначала, што нельга было цалкам ліквідаваць натуральную аплату працы калгаснікаў. Трэба было толькі перайсці да таварнай формы размеркавання кармоў і фуражу. Па-першае, у шматлікіх гаспадарках назіраўся такі пераход. Аднак гэта не змяніла сутнасць справы, бо не змяніўся памер фонду аплаты працы. А па-другое, ніхто іншы, як толькі калгас забяспечваў і ў будучым асабістую жывёлу калгаснікаў пашамі і кармамі.

Ужыванне гарантанай аплаты працы ў значнай ступені спрыяла набліжэнню, а затым і выраўнаванню ўзроўню аплаты працы ў калгасах і саўгасах рэспублікі. У 1965 г. у калгасах Мінскай вобласці ўзровень аплаты аднаго чалавека-дня склаў 2,08 руб., або 86,3% ад саўгаснага (2,41 руб.), а да 1975 г. ён зраўнаваўся з саўгасным узроўнем і склаў 3,60 руб. [3, воп. 14, спр. 1191, л. 76].

Вопыт калгасаў па ўжыванні гарантанай аплаты працы калгаснікаў пераканаўча паказаў яе вялізнае стымулюючае значэнне. У 1975 г. усе калгасы БССР ужывалі прамую грашовую аплату працы. Яна спрасціла ўсю сістэму разлікаў па аплаце працы, палегчыла эканамічную працу ў калгасах, а галоўнае – дазволіла бачыць і адчуваць кожнаму калгасніку свой рэальны заробак.

Аналіз працы калгасаў Мінскай вобласці за 1966–1975 гг. паказвае, што з пераходам на гарантаную аплату працы значна павысілася аплата аднаго чалавека-дня ўсіх катэгорый калгаснікаў, што мела выключнае значэнне ў павышэнні матэрыяльнай зацікаўленасці працаўнікоў у развіцці грамадскай гаспадаркі. Калі прыняць 1965 г. за базісны, то тэмпы росту аплаты аднаго чалавека-дня ў калгасах Мінскай вобласці па катэгорыях працаўнікоў будуць наступнымі: у галоўных спецыялістаў аплата аднаго чалавека-дня ўзрасла на 21,6%, у брыгадзіраў – на 50, у загадчыкаў жывёлагадоўчых ферм – на 67,8, у трактарыстаў-машыністаў – на 57,5, у шафёраў – на 56,2, у даярак – на 35,5, у свінароў – на 65,8, у працаўнікоў конна-ручных прац – на 63% [3, спр. 6504, л. 166]. Такім чынам, амаль ва ўсіх катэгорыях калгаснікаў Мінскай вобласці ў 1975 г. узровень

аплаты аднаго чалавека-дня значна перавышаў узровень аплаты аднаго чалавека-дня тых жа катэгорый працаўнікоў у 1965 г. Аналагічная сітуацыя назіралася і ва ўсіх абласцях рэспублікі.

Нельга не адзначыць, што абсалютна павялічылася дыферэнцыяцыя (пры адносным яе памяншэнні) у аплаце працы кваліфікаваных і некваліфікаваных калгаснікаў, нягледзячы на тое, што назіраўся самы высокі тэмп росту аплаты аднаго чалавека-дня апошніх (68%). Так, у 1965–1966 гг. розніца ў аплаце чалавека-дня трактарыстаў-машыністаў і занятымі на конна-ручных працах складала 1 руб. 92 кап., у 1970 г. – 2 руб. 37 кап., а да 1975 г. – 2 руб. 84 кап., гэта значыць, што яна павялічылася на 46% [3, воп. 14, спр. 1191, л.79].

Ліквідацыя неапраўданых адрозненняў ва ўзроўні аплаты чалавека-дня калгаснікаў заставалася важнай праблемай. Аднак гэта зусім не азначала неабходнасць знішчэння ўсякай яе дыферэнцыяцыі, паколькі яе наяўнасць адлюстроўвала патрабаванні законнага размеркавання па працы і з'яўлялася матэрыяльным стымулам павышэння кваліфікацыі.

Дадатковая аплата ўяўляла сабой матэрыяльную ўзнагароду калгаснікаў за высокапрадукцыйную працу. Неабходнасць такой аплаты была выклікана тым, што асноўная аплата працы не ўлічвала шматлікіх аспектаў працы калгаснікаў. Перш за ўсё ў асноўнай аплаце, разлічанай на сярэднія ўмовы вытворчасці, недастаткова ўлічвалася тэрміновасць і цяжкасць некаторых работ. Пры змене ўмоў (напрыклад, прыродна-кліматычных) нормы выпрацоўкі і расцэнкі не забяспечвалі роўнай аплаты за аднолькавую працу. Вядома, што сельскагаспадарчай вытворчасць патрабуе выканання работ у аптымальных аграэхнічных тэрмінах. Калі падоўжыць іх, то аб'ясцэнняцца вынікі раней выдаткаванай працы. З гэтага вынікала неабходнасць стымулявання працы з дапамогай дадатковай аплаты.

Акрамя таго, асноўная аплата не ўлічвала дадатковай працы, якая прымянялася для атрымання звышпланавай і высакаякаснай прадукцыі. Гэта адбывалася таму, што расцэнкі асноўнай аплаты былі адносна стабільныя і не павялічваліся разам з ростам выхаду і павышэннем якасці прадукцыі.

У большасці калгасаў у расцэнках асноўнай аплаты не ўлічвалася якасць прадукцыі і работ, якія добра ўплывалі на павелічэнне выхаду прадукцыі. Так, напрыклад, на вясновай сяўбе асноўная аплата працы налічалася за гектары засеянай плошчы. Але якасць магла быць рознай, што ў канчатковым выніку адбівалася на ўраджайнасці.

Нарэшце, калгаснікі прыкладалі дадатковыя сілы, дамагаючыся паніжэння сабекошту вырабляемай прадукцыі. Але такая праца, як правіла, не ўлічвалася праз асноўную аплату, а значыць, за гэтыя паказчыкі неабходна было ўжываць дадатковую аплату працы.

Формы дадатковай, як і асноўнай, аплаты працы калгаснікаў змяняліся разам з развіццём вытворчасці. Калі асноўная аплата была нізкай, дадатковая аплата ў нейкай меры дапамагала пераадолець недахопы асноўнай аплаты. У эканамічна слабых калгасах яна з'яўлялася ледзь не галоўным сродкам правядзення работ, замацавання кадраў. Ва ўмовах гарантаванай аплаты працы дадатковая аплата злучала гарантаваны заробак калгаснікаў з канчатковымі вынікамі вытворчасці.

Складзеныя ў даследуемы перыяд формы дадатковай аплаты працы ўжываліся ў кожным калгасе ў розных спалучэннях з улікам прыродна-кліматычных умоў, узроўнем развіцця эканомікі калгаса, памеру асноўнай аплаты працы і іншых умоў. Па сваёй структуры дадатковая аплата працы ў калгасах рэспублікі была прадстаўлена наступным чынам. Самую вялікую ўдзельную вагу ў дадатковай аплаце займалі разлікі за прадукцыю. За 1975 г. у калгасах рэспублікі яны складалі 16070 тыс. руб., або 35,8%. Другім па велічыні структурным элементам дадатковай аплаты з'яўляліся выплаты за перавыкананне плана вытворчасці сельскагаспадарчай прадукцыі, дзе ля якой ураўноўвалася 6648 тыс. руб. (14,8%). На трэцім месцы па велічыні, але не па значэнні, стаялі выплаты калгаснікам за якасць прац, якія складалі 4428 тыс. руб., або 9,8% [3, воп. 14, спр. 1191, л. 112].

Самую меншую ўдзельную вагу займалі ў дадатковай аплаце выплаты за эканомію прамых затрат – 332 тыс. руб. (або 1,6%) [3, воп. 14, спр. 1191, л. 114]

У шэрагу калгасаў ужывалася дадатковая аплата за своечасовае і высакаякаснае правядзенне асобных відаў работ. Такое матэрыяльнае заахвочванне ўжывалася там, дзе неабходна было палепшыць якасць выконваемых работ і скараціць тэрміны іх правядзення шляхам узмацнення

інтэнсіўнасці працы і падаўжэння працоўнага дня. Асабліва важна было заахвочваць работы, якія з радавых у звычайных умовах ператвараліся ў вельмі тэрміновыя, калі змяніліся ўмовы, напрыклад, сапсавалася надвор'е.

Дадатковую аплату працы за своечасовае і высакаякаснае правядзенне работ часам называлі заахвочваннем у працэсе працы, бо такая аплата ажыццяўлялася адразу пасля выканання прац. Збліжэнне тэрмінаў выканання працы і яе аплаты рабілі гэты від дадатковай аплаты асабліва эфектыўным. У паляводстве такія формы дадатковай аплаты працы ўжываліся на вясновай сяўбе і на ўборачных работах, калі патрабавалася найбольшая працоўная актыўнасць калгаснікаў. Прыкладам можа служыць вопыт калгаса імя Фалько Дзяржынскага р-на Мінскай вобл. Механізатарам гэтага калгаса, занятым на вырошчванні бульбы, выдавалася дадатковая аплата працы за прамалінейнасць радоў пасадкі, за атрыманне раўнамерных стыковых міжраддзяў і забеспячэнне гушчын і пасадкі на 1 гектары не меней 50–55 тыс. кустоў. Памер дадатковай аплаты складаў 20% да здзельнага заробку на гэтых відах прац. Гэтая даплата выдавалася пасля выканання ўсіх міжрадных апрацовак [3, воп. 14, спр. 1191, л.73].

Шырокае распаўсюджанне атрымала павышэнне аплаты працы на 50–60% у першыя 10 дзён уборкі ўраджаю камбайнерам і трактарыстам, калгаснікам на конна-ручных працах – на 15–25% [3, воп. 14, спр. 1191, л. 55].

Такога роду матэрыяльнае заахвочванне з'яўлялася неабходнасцю, бо ў сельскай гаспадарцы канчатковыя вынікі вытворчасці прама і непасрэдна залежалі ад якасці і тэрмінаў выканання работ. Скарачэнне тэрмінаў уборкі зерневых непасрэдна адбівалася на аб'ёме сабранага ўраджаю. Вядома, напрыклад, што пры ўборцы праз 20 дзён пасля наступлення поўнай сталасці гублялася да 1/3 ураджаю. Яшчэ варта зазначыць, што і дзяржаўныя закупачныя цэны на некаторыя віды сельскагаспадарчай прадукцыі змяняліся ад тэрмінаў яе паступлення.

Дадатковая аплата калгаснікам за атрыманне звышпланавай прадукцыі ажыццяўлялася і ў раслінаводстве. Напрыклад, у калгасе «Прамень камуны» Слуцкага р-на выдавалася па зерневых культурах да 20% ад атрыманай звышпланавай прадукцыі, па бульбе – да 15, па карняплодах – да 25, па льну-даўгунцу – да 15% атрыманага прыбытку за мінусам кошту пакупнога насення [3, спр. 6504, л. 45]. Аднак эфектыўнасць гэтага віду дадатковай аплаты працы залежала ад правільнасці планавання. Калі планы па ўраджайнасці сельскагаспадарчых культур і прадукцыйнасці жывёлы былі складзены з улікам дасягнутых паказчыкаў за папярэднія 3–5 год у цэлым па гаспадарцы і па кожных падрадзяленнях, то такая форма заахвочвання з'яўлялася дзейснай і прыносіла дадатковы эфект, паколькі ў асярэдненых даных нівеліравалася дзеянне прыродна-кліматчнага фактару і ўлічваўся сярэднегадавы тэмп прыросту прадукцыі за папярэднія гады. Дзейсным момантам дадзенай формы стымулявання з'яўлялася і тое, што яна канцэнтравала ўвагу калгаснікаў на выкананні і перавыкананні планаў, а значыць, і агульным павелічэнні прадукцыі.

Мела месца і дадатковая аплата за прырост прадукцыі ў параўнанні з папярэднім перыядам альбо за перавышэнне ўсталяванага ўзроўню.

Па меры ўкаранення ўнутрыгаспадарчага разліку ў калгасах дадатковая аплата за прырост прадукцыі ў параўнанні з папярэднім перыядам злучалася з матэрыяльным стымуляваннем па выніках выканання гасразліковых заданняў.

Такая сістэма заахвочвання ў з'яўлялася эфектыўнай, бо яна грунтавалася на рэальнай аснове, прама і непасрэдна стымулявала рост прадукцыйнасці працы. Недахопам гэтай сістэмы было тое, што яна ставіла перадавых калгаснікаў у менш спрыяльныя ўмовы, бо прырост супраць усякага зыходнага ўзроўню дасягнуць больш складана.

Сістэма дадатковай аплаты ўключала таксама адначасовае прэміраванне калгаснікаў, асобных звёнаў, вытворчых брыгад і ферм за лепшыя дасягненні ў сацыялістычным спаборніцтве, за рэкорды ў вытворчасці і іншыя якасныя паказчыкі, узмацняючы тым самым калектыўную зацікаўленасць працаўнікоў.

Такім чынам, калгасная ўласнасць на сродкі вытворчасці і спецыфіка сельскагаспадарчай вытворчасці абумовілі своеасаблівае форм і механізма аплаты працы ў калгасах. Памер аплаты кожнага калгасніка залежаў не толькі ад велічыні яго працоўнага ўкладу ў грамадскую гаспа-

дарку, колькі ад аб'ёму створанага ў гаспадарцы валавога прыбытку, ад прыродна-кліматыхных умоў і іншых фактараў.

Аднак, нягледзячы на істотнае павышэнне аплаты працы за вывучаемы перыяд, яна працягвала заставацца невысокай і па-ранейшаму значна саступала зарплате працоўных і служачых.

Літаратура

1. Советская Белоруссия. – 1971. – 23 февр. – С. 1.
2. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: в 13 т.; под ред. А. Г. Егорова [и др.]. – М.: Политиздат, 1983–1987. – Т. 12: КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1971–1975) / А. Г. Егоров [и др.]. – 574 с.
3. НАРБ. – Фонд 48. – Воп. 9. – Т. 3. – Спр. 7486. – Л. 169.

N. V. ZAITSEVA

REMUNERATION OF LABOR FOR BELARUSIAN PEASANTRY

Summary

The article is devoted to problems of the wage improvement for collective-farmers in 1966–1975. The main achievements in economic development including its agricultural sector have made in that period the necessary possibilities for modernization of wage system for collective-farmers. The questions of development wage system are the main questions for study of the social and living conditions of Belarusian collective farmers.